

ՊԱՏՄԱԿ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՔՆԱՐԻԿ ՏԵՐ-ԴԱՎԹՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր

«ԲԱՆՔ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱՅ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐԸ ՆԱՅ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Հայ մատենագրության մեջ «Բանք իմաստասիրաց» ժողովածուներն ուրույն տեղ են գրավում: Ծնունդ առնելով մեր գրականության արշալույսին, նրանք գոյատևել են մինչև ուշ միջնադար և որոշակի հետք թողել: Հակառակ դրան մինչ այժմ «Բանք»-երը պատշաճ ուշադրության չեն արժանացել: Եթե հաշվի չառնենք «Եօթն իմաստասիրաց պատմությունը»¹ (թարգմանիչ Հակոբ Թոխատեցի, 1614 թ), որը Եզովպոսի ասույթների, ասացվածքների, առակների հետ մեծ դեր է խաղացել ասույթների ժողովածուների կազմավորման գործում և վաղուց արդեն գրավել մահ հայ բանասերների ուշադրությունը, հատկապես Ն. Ակիմյանի², ապա այլ ուսումնասիրություններից պետք է հիշատակենք իտալացի հայագետ Է. Տեզայի «Բանք»-երի բուն ժողովածուներին վերաբերող «Հելլեն իմաստասիրաց հատընտիր խրատք թարգմանելը ի հայլե»³ վերտառությամբ երկը, որը մվիրված է VI-VII դարերում հայերեն թարգմանված «Բանք իմաստասիրաց պիտանի ամենայն մարդոյ»⁴ ժողովածուի քննությանը: Մնացած հայագետներն այս կամ այն ժողովածուին անդրադարձել են մասնավոր հարցերի կապակցությամբ, դիցուք թարգմանիչների երկերի ցանկերի և ժամանակագրության ճշտման առիթով, երբեմն ոչ ճիշտ բնորոշելով տվյալ երկը:

Նախքան անցնելը ասույթների հայ ձեռագրային աշխարհում կենցաղավարման հարցին, մի փոքր տեղեկություն տաք ասույթների ծագման, նրանց խաղացած դերի մասին հունական և լատինական գրականություններում:

Ասույթը կոմկրետ և համառոտ արտահայտված այն միտքն է, որից բխում է որևէ բարոյախոսական սկզբունք: Փիլիսոփայական և բարոյագիտական հնագույն սիստեմներն ի հայտ են գալիս ասույթների ձևով: Ուսումնասիրողները տարբերակում են երկու տիպի ասույթների ժողովածուներ՝ «Գնոմոլոգիաներ» (հուն.՝ γνῶμη - խրատ, ասույթ) և «Ապոթեգմատներ» (հուն.՝ ἀποθφεγμα - ասույթ, դիպուկ խոսք): Սկզբնական շրջանի, հնագույն շերտի համար, բնորոշ էին բանաստեղծական ասույթների ժողովածուները՝ Գնոմոնոլոգիաները, ուր քաղվածքներ էին ամփոփված այս կամ այն ճշմանավոր բանաստեղծի, փիլիսո-

¹ Տե՛ս Գիրք պատմութեան կայսերն Փոնցիանոսի, և կնոջն, և որդւոյն Դիոկղեսիանոսի, և յեօթանց իմաստասիրաց: Տպագրեցեալ... ի մայրաքաղաքն ըՍտամբոլ... ՌԺՀ (1731):

² Տե՛ս Ն. Ակիմյան, Հինգ պանդոկտ տաղասացներ, Վիեննա, 1921, էջ 141-202:

³ Տե՛ս Է. Տեզա, Հելլեն իմաստասիրաց հատընտիր խրատք, թարգմանելը ի հայ, «Բազմավէպ», 1894, էջ 71-76, 130-133:

⁴ Տե՛ս «Սոփերք հայկական», հ. Ա, Վենետիկ, 1853, էջ 9-59:

փայլի երկերից: Սրանք մի կողմից հետապնդում էին ուսուցողական նպատակ՝ նախատեսված էին դպրոցների համար, մյուս կողմից՝ նպատակում էին փիլիսոփայական որևէ ուղղության գաղափարների տարածմանը:

Գնալով այդ ժողովածուների թիվը աճում է: Առաջ են գալիս ժողովածուներ, որոնցում ամփոփվում էին ոչ թե մեկ, այլ արդեն մի խումբ հեղինակների ասույթներ: Հետագայում, հոտմեական դարաշրջանում, նոր պայմաններում, հարմարեցվելով հոտմեական բարձրագույն տիպի հոետորական դպրոցներին, դրանք հագեցվում են արձակագիրների երկերից, հատկապես պատմիչներից քաղված ասույթներով, ուր շուայլորեն օգտագործվում են տարբեր պատմական անձանց կենսագրություններից վերցված բարոյախրատական դեպքեր, անեկդոտանման պատմություններ, առակներ: Հին բանաստեղծական ասույթներին քննվում են բացատրություններ: Այս նոր տիպի ժողովածուները կոչվում են ապոթեզմատներ: Հայտնի են ապոթեզմատների Պլուտարքոսի, Ֆավորիոնի խմբագրությունները, Ստոբեոսի ժողովածուն:

Ե՛վ հունական, և՛ հոտմեական ասույթները, նախատեսված լինելով դպրոցի համար, պահպանում են իրենց նշանակությունը նաև դպրոցից դուրս՝ որոշ իմաստով դառնալով տեղեկատու հանրագիտարաններ, որոնցից կարող էին օգտվել թե՛ աշակերտները, թե՛ գիտնական հեղինակները: Բացի այդ, ասույթների բոլոր ժողովածուները հոտմեական դարաշրջանում գրողների համար ձեռք են բերում *loci communes*-ի (ընդհանուր տեղիներ-ի) նշանակություն: Վերջինս որոշիչ դեր խաղաց դրանց դասավորման, տարբեր ձևերի առաջացման մեջ (թեմատիկ, հեղինակային և այբբենական կարգով): Դասակարգման այդ սկզբունքները հավաքողին ազատ ընտրության հնարավորություն էին տալիս. նա կարող էր դուրս նետել կամ ներմուծել այս կամ այն ասույթ: Նույն կերպ կարող էր վարվել գրիչը, ընդօրինակողը: Սրանով է բացատրվում ասույթների ժողովածուի բազմազանությունը տարբեր ընդօրինակություններում⁵:

Քրիստոնեական դարաշրջանի գրականությունը ժառանգեց նաև անտիկ և հոտմեական շրջանների ժողովածուները, որի հիմնական աղբյուրն Աստվածաշունչն էր: Այդպիսի երկերից էր Հովհան Դամասկացու «Սուրբ զուգահեռներ» ժողովածուն: Մ. Տեր-Մովսեսյանցի համոզմամբ Վիեննայի մխիթարյանների հայ ձեռագրերի հավաքածուի մի ձեռագիր պարունակում է այդ երկի հայերեն թարգմանությունը (տե՛ս Սպերանսկի, նշված աշխ., էջ 69):

Հայ թարգմանիչների թարգմանությունների շնորհիվ հայերը ինչ-որ չափով հաղորդակից դարձան հունական և հոտմեական մատենագրության մեջ տարածված ժողովածուներին և թարգմանված երկերը նույն դերը խաղացին հայ գրականության և դպրոցի մեջ:

Հայերի առաջին ծանոթությունը ասույթների հետ վերաբերում է դեռևս V դարի երկրորդ կեսին, երբ այլ երկերի հետ հայերեն թարգմանվեց հույն հոետոր Ափտոնիոսի ճարտասանական ձեռնարկը՝ «*Arts hretorika*»-ն: Թարգմանիչն իր կողմից լրացումներ կատարելով՝ ձեռնարկը կոչեց «Գիրք պիտոյից»: Սրանում ուսուցողական նպատակով հարց ու պատասխանի ձևով օգտագործվել են նաև հին հույն իմաստասերների առանձին ասույթ-

⁵ Ասույթների ժողովածուների մասին տե՛ս *М. Н. Сперанский, Переводные сборники изречений в славяно-русской письменности. М., 1904, с. 1-67.*

ները, որոնցից մի քանիսը անցել են հայ մատենագրություն և տեղայնացել: Օրինակ՝ շատ հայտնի «Սահմանք քաջաց՝ զէն իրեանց» ասացվածքի աղբյուրը գալիս է հունական հին ասույթների ժողովածուներից. «Ջսլավոնացի ոմն հարցեալ, թէ ո՞ր սահմանք Սպարտաց, և նորա՝ միզակն ցուցեալ, ասէ. «Յայսմ վայրի»⁶:

Ասույթների ժողովածուները հայկական միջավայրում ունեցել են զարգացման երկու հանգուցային և մեկ միջանկյալ շրջան.

1. Առաջին շրջանը սկիզբ է առնում VI-VII դարերում, երբ հայերեն թարգմանվեց վերոհիշյալ «Բանք իմաստասիրաց» ժողովածուն: Այն հատկապես խորը հետք է թողել հայ մատենագրության մեջ: «Բանք»-ի հրատարակիչները՝ վենետիկի միսիոնարները, զբաղվում են, որ իրենց հրատարակածը Հովհաննես Ստոբեոսի գրքի կամ նրա համառոտության թարգմանությունն է՝ վերջինիս, սակայն, համարելով II դարի հեղինակ «Անտոնեանց ժամանակի լոյն մատենագիր, Քրիստոսէ գրեթէ 150 տարի ետք»⁷: Իսկ թարգմանությունը «թէ յոճոյն ու թարգմանութեան ընտրութենէն՝ յայտնապէս կը տեսնուի, որ մեր երանելի թարգմանչաց միոյն երկասիրութիւնն է, կարգեալ ի խրատ և յուսումն մանկութեան»⁸: Տեգայի կարծիքով, «ստուգապէս չի կրնար ըսուիլ, թէ Ստոբեոսի հետևած ըլլան, թէպէտ և հավանական է ենթադրել, թէ այդ հռչակեալ գրքէն ըրած են իրենց ծաղկաքաղը»⁹: Ըստ առավել ընդունված կարծիքի, Ստոբեոսը VI դարի առաջին տասնամյակների բյուզանդական հեղինակ է, որն իր մեծածավալ երկի մեջ ամփոփեց անտիկ և հռոմեական շրջանների ժողովածուներից հասած ժառանգությունը: Որեմն, հայերեն թարգմանությունը, եթե այն Ստոբեոսի երկի համառոտությունն է, չի կարող կատարված լինել VI դարից վաղ:

Ինչևէ, «Բանք»-ը լայն տարածում է գտել հայ միջնադարյան գրականության մեջ: Նրանում ամփոփված իմաստասերների ասույթներով, թևավոր խոսքերով դարեր շարունակ սնվել են մեր բարոյախրատական և կրթական ձեռնարկները, քարոզգրքերը և այլ ժողովածուները՝ հարստացնելով և ավելի պատկերավոր դարձնելով հայոց լեզուն: Ժողովածուն պահպանվել է XIII-XVI և ավելի ուշ դարերի շուրջ 100 գրչագրերով: Երկը պատկանում է հունա-արևելյան տիպի ժողովածուների խմբին: Կառուցման սկզբունքը թեմատիկ է, ասել է՝ յուրաքանչյուր գլուխ նվիրված է որևէ թեմայի (Ա՝ Իմաստութիւն, Բ՝ Ուսումն, Գ՝ Բարեկամութիւն և բարեկամք և այսպես 24 գլուխ):

Ասույթների հեղինակները բացառապես հին հույն իմաստասերներ, կայսրեր, զորավարներ են: Պարունակած ողջ նյութը, ինչպես վաղ շրջանի ժողովածուներում, կրում է աֆորիզմային բնույթ՝ բաղկացած է սեղմ, պատկերավոր ասույթներից, որոնց երբեմն հաջորդում է նույնքան սեղմ առակ, բայց որպես կանոն առակն ու բարոյախոսությունը բացակայում են: «Բանք»-ի լայն տարածումը և ժողովրդականացումն է վկայում նրա երկրորդ

⁶ «Գիրք պիտոյից»: Աշխատասիրությամբ Գոհար Մուրադյանի, Երևան, 1993, էջ 38:

⁷ «Բագմավէպ», 1853, էջ 252:

⁸ Նույն տեղում:

⁹ «Բագմավէպ», 1894, էջ 73:

թարգմանությունը՝ «Ասացուածք խոհեմականք»¹⁰ վերտառությամբ 1675 թ.: Ըստ է. Տե-թարգմանության հեղինակն է Ոսկան Երևանցին: Մենք ապացուցել ենք, որ այն Հովհաննես Հոլովի թարգմանությունն է¹¹:

«Սոփերքում» հրատարակած «Բանք»-ից հետո գետեղված է մի ուրիշ գրվածք՝ «Սեկոնդոս փիլիսոփայի խօսքը առ Ադրիանոս»¹² խորագրով: Դա խրատական, հարց ու պատասխանի ձև ունեցող մի փոքրիկ գրվածք է: Հեղինակի մասին հրատարակիչները տեղեկություններ են քաղում հենց բնագրից, ուր ասվում է, որ Սեկոնդոսն Ադրիանոս կայսեր ժամանակակից աթենացի իմաստասեր է, և ավելացնում են, որ նա «միայն իր այս պատմութեամբը, և իմաստուն կէս մըն ալ իմաստակ խոսքերով»¹³ ծանոթ է: Զարբհանայանն այս գրվածքի մասին խոսելով, ընդգծում է, որ «Հելլեն ուրիշ նախնի իմաստասիրաց այլևայլ զգոնութեան խրատուց և թելադրութեանց՝ հայերէն թարգմանութիւնք ալ կան ցրուած, մանաւանդ յՈսկեփորիկ գիրս:...գրչագրաց մէջ գտուածներն աւելի բազմաթիւք են»¹⁴:

Է. Տեգան այն համեմատում է հույն և լատին մանատիպ բնագրերի հետ և բավական խիստ զնախառական տալիս այդ գրվածքին. «Ծարտասանական ուսոք են՝ պատուաստիւք խառնակուած, և անվարժ պարտիզպանի ձեռքով պարտիզէ պարտէզ փոխադրուած» և կասկած է հայտնում, «թէ հայ թարգմանութիւնն կարենայ օգնութիւն մը մատուցանել այն նկարագրական հաւաքմանց ամբողջութիւն մը կազմել ուղղոյն, որոնք կը համարէին հիմք թէ իմաստասեր մը ներկայացուցած ըլլայ զաշխարհ գիրս աշխարհի»¹⁵:

Հաջորդ շրջանը մենք անվանում ենք միջանկյալ, քանի որ այդ ժամանակահատվածում XIV-XV դդ., ասույթների շարքը լրացվում է ոչ թե ինքնուրույն «Բանք»-երի ժողովածուներով, այլ Կաթոլիկ եկեղեցու քարոզչական թարգմանական երկերի շնորհիվ, որոնք նույնպես հազեցված են քարոյախրատական զրուցատիպ օրինակներով: Այդ առումով մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում Բարդուղիմեոս Բոլոնիացու [Մարաղացու] «Քարոզգիրքը», ինչպես և Պետրոս Արագոնացու նույնատիպ ստեղծագործությունները, որոնց մեջ օգտագործված զրույցները, ասույթները քաղված են եվրոպական միջնալայրում նույն ժամանակահատվածում լայն տարածում գտած ժողովածուներից: Բարդուղիմեոս Մարաղացու «Քարոզգրքից» անցած զրույցներ հանդիպում են արդեն նրան ժամանակակից հայ մատենագիրների, ինչպես, օրինակ, միարարների հակառակորդ Գրիգոր Տաթևացու, կամ նրանց համակրող Հովհաննես Ծործորեցու երկերում:

2. Եթե առաջին շրջանի «Բանք»-երը քիչ թե շատ ուսումնասիրված են, ապա XVII-XVIII դդ. թարգմանությունները մինչև վերջին ժամանակները բոլորովին անհայտ էին, ա-

¹⁰ «Ասացուածք խոհեմականք հընոց իմաստասիրաց» - տե՛ս Գիրք վայելույ և հարկատր հանուրց Հայկազունաց քարեփորաց, Մարտիկիայ, 1675, էջ 74-125:

¹¹ Այդպիսի ենթադրության է հանգել մեզմից առաջ Ռ. Իշխանյանը, թեև այն փաստերը, որոնց վրա հենվում է նա, ոչ մի կապ չունեն «Ասացուածք խոհեմականքի» հետ: Այս մասին մանրամասն տե՛ս Ք. Ս. Տեր-Ղափթյան, «Հայելի վարուց» ու XVII-XVIII դարերի թարգմանական արձակը: «Պատմա-քաղաքական հանդես», № 3, էջ 119-131:

¹² Տե՛ս «Սոփերք հայկականք», Բ. Ա., էջ 67-70:

¹³ «Բազմավէպ», 1853, էջ 252:

¹⁴ Գ. Զարբհանայան, Հայկական մատենագիտություն: Վնենտիկ, էջ 133:

¹⁵ «Բազմավէպ», 1894, էջ 131:

վելի ճիշտ կլինի ասել, որ հայտնի էին միայն դրանց մի մասի անվանումները: «Հայելի վարուցի» ուսումնասիրության և նրա բնագրի հրատարակության կապակցությամբ մենք անդրադարձանք նաև XVII-XVIII դդ. թարգմանական արձակի¹⁶ և ցույց տվեցինք, որ այդ ժամանակահատվածը հայ-արևմտաեվրոպական գրական կապերի խորացման շրջան էր և թարգմանությունները գրեթե անխտիր միջնադարյան, այդ թվում և նրա կողմից ժառանգած անտիկ և հռոմեական շրջանների փոքր տեսակի պատմողական արձակի ժողովածուներ են: Այստեղ բավական հարուստ են ներկայացված նաև մեզ հետաքրքրող ժողովածուները: Սրան ավելացնենք, որ թարգմանիչները բացառապես հայ գաղթավայրերի մշակութային գործիչներ են: Այդ թարգմանությունների մանրագին քննությամբ հաջողվեց պարզել, որ նշված ժամանակաշրջանում հայերեն են թարգմանվել թե՛ արդեն հնուց հայտնի արևելահունական-բյուզանդական և թե՛ հայ մատենագրությանը անծանոթ արևմտաեվրոպական լատինական ժողովածուներ:

Ընդհանուր պատկերացում կազմելու համար XVII-XVIII դդ. հայերեն թարգմանված «Բանք» ժողովածուների մասին, ստորև բերում ենք մեզ հայտնի հուշարձանների ցանկը.

1. 1633 թ. «Բանք իմաստասիրաց»-ի քառահատոր ժողովածու, թարգմանիչ՝ Ջաքարիա Բեռնատովիչ:

2. 1671 թ. «Նորագոյն ծաղիկ զօրութեանց», թարգմանիչ՝ Հովհաննես Հոլով:

3. 1675 թ. «Ասացուածք խոհեմականք», թարգմանիչ՝ Հովհաննես Հոլով:

4. 1768 թ. «Ասացուածք փիլիսոփայից», թարգմանիչ՝ Հ. Նալյան:

Թվարկված ժողովածուներից Ջաքարիա Բեռնատովիչի քառահատոր «Բանք իմաստասիրաց»-ը, «Ասացուածք խոհեմականք»-ը և «Ասացուածք փիլիսոփայից»-ը հունական-բյուզանդական խմբին պատկանող ժողովածուներ են: «Ասացուածք»-ը, ինչպես արդեն նշեցինք, հնում թարգմանված «Բանք մախնի իմաստասիրաց»-ի մոր թարգմանությունն է:

1768 թ. Հակոբ Նալյանը հայերեն է թարգմանում հույն իմաստասերների մի այլ ժողովածու՝ «Ասացուածք փիլիսոփայից»¹⁷: Սակայն նրա վաստակը հին շրջանի իմաստասերների ասույթների թարգմանության գործում չի սահմանափակվում միայն այդ ժողովածուով: Լինելով ժամանակի ամենակրթված մարդկանցից մեկը, նա ուսուցողական նպատակով, օգտվելով անմիջապես բնագրերից, իր «Գանձարանում» և մյուս բոլոր ստեղծագործություններում առատորեն օգտագործել է իմաստասերների ասույթների և միջնադարյան գրուցատիպ բազմաթիվ ժողովածուներ: Այդ տեսակետից նրա գրական ժառանգությունը կարոտ է հատուկ ուսումնասիրության: XVII դարում հայերեն է թարգմանվում ևս մի ժողովածու՝ «Նորագոյն ծաղիկը», որն արդեն պատկանում է արևմտալատինական տիպի ժողովածուների շարքին և այդ առումով նորություն էր հայ մատենագրության համար:

¹⁶ Տե՛ս «Հայելի վարուց»: Աշխատասիրությամբ Քնարիկ Տեր-Դավթյանի, Երևան, 1994, էջ 44-70:

¹⁷ Տե՛ս «Ասացուածք փիլիսոփայից» հաւաքեալ ի Յակոբայ Աստուածաբան Կոստանդինոպոլսոյ Պատրիարքի. Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. № 3 6592, էջ 51ա-73բ:

Այստեղ կցանկանայինք համառոտակի անդրադառնալ մեր կողմից մանրակրկիտ ուսումնասիրված և վերջերս նաև հրատարակված Ջաքարիա Բեռնատովիչի «Բանք իմաստասիրաց»¹⁸ և Հովհաննես Հոլովի «Նորագոյն ծաղիկ»¹⁹ գործերին:

Լեհահայ գաղութի հասարակական և մշակութային գործիչ Ջաքարիայի գրական աշխատությունների մեջ առավել հետաքրքրականը և արժեքավորը «Բանք իմաստասիրաց» ժողովածուի թարգմանությունն է: Այն զետեղված է իր իսկ կողմից ընդօրինակված ձեռագրում (Մատենադարան, № 1916, էջ 389բ-421բ):

421բ էջում թարգմանիչը թողել է իր հիշատակարանը, որից պարզվում է, որ նա այդ երկը թարգմանել է հայերեն 1633 թ.:

Հիշատակարանում բացի թարգմանության թվականից, վայրից և թարգմանչի անունից այլ տեղեկություններ չկան, ոչ մի խոսք չի ասված ո՛չ թարգմանության աղբյուր հանդիսացող երկի, ո՛չ նրա հեղինակի և ո՛չ էլ այն մասին, թե որ լեզվից է թարգմանվել ժողովածուն: Գիտենք միայն, որ թարգմանությունը արված է Լեհաստանում Լվովի ավագերեց Ջաքարիայի կողմից: Հ. Անասյանը ենթադրում է, որ այն կատարվել է լատիներենից²⁰:

Մեզ հաջողվել է պարզել, որ թարգմանությունը արված է լեհերենից և որ թարգմանության հիմքում ընկած է ճանաչված լեհ գրող Բեռնաշ Բուդնու «Չորս գիրք հակիրճ և պերճախոս պատմությունների, որոնք հունարեն կոչվում են Ապոթեզմատա» վերնագիրը կրող ժողովածուն: Ժողովածուն հրատարակվեց XVII դարի սկզբին և լայն ճանաչում գտավ: XVII դարի երկրորդ կեսին այն թարգմանվեց նաև ռուսերեն, ապա XVIII դարի ընթացքում ունեցավ մի քանի ռուսերեն հրատարակություններ (1711, 1716, 1723, 1745, 1781):

Բեռնաշ Բուդնու ժողովածուի նյութի դասակարգման սկզբունքն ըստ հեղինակների է. առաջին հատորում բացառապես ներկայացված են հույն իմաստասերները (Սոկրատ, Պլատոն, Արիստոփես, Արիստոտել և այլ հույն փիլիսոփաներ), երկրորդում՝ հույն, հռոմայեցի, պարսիկ կայսրեր ու թագավորներ և այլ իշխանավորներ, երրորդում՝ լակեդոմացի իմաստասերներ, չորրորդում՝ իմաստուն կանայք: Այստեղ, ինչպես ուշ շրջանի մյուս ժողովածուներում, որոնք ընդգրկում էին նաև գնոմոլոգիաներում եղած նյութը, կան հարցերի և պատասխանների ձևով տրված ասույթներ և ասացվածքներ, կարճ բարոյախոսական անեկդոտանման դեպքեր պատմական անձների կենսագրությունից: Որոշ իմաստասերների ասույթներին երբեմն մատուցվում կամ հաջորդում են համապատասխան հեղինակների 1-2 էջանոց «ուսմունքները» կամ «առակները», որոնք մույնպես կրում են աֆորիզմային բնույթ:

Առաջին իսկ հայացքից պարզվում է, որ Բեռնաշ Բուդնու ժողովածուն ծավալով գրեթե երկու անգամ ավելի մեծ է, քան նրա հայերեն թարգմանությունը: Ջաքարիայի թարգմանության սեղմության պատճառը պայմանավորված է մի քանի հանգամանքներով. 1. Նա

¹⁸ Տե՛ս Բ. Ս. Տեր-Ղավթյան, «Բանք իմաստասիրաց»-ի մի նոր ժողովածու հայերեն թարգմանությամբ, «Պատմա-քանասիրական հանդես», 1984, № 4: Նաև՝ Բանք իմաստասիրաց, աշխատասիրությամբ Բնարիկ Տեր-Ղավթյանի: Երևան, 2001:

¹⁹ Տե՛ս Բնարիկ Տեր-Ղավթյան, Հովհաննես Հոլովի երկու թարգմանությունների շուրջ: Բանբեր Մատենադարանի, № 16, Երևան, 1994, էջ 112-119:

²⁰ Հ. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, հ. Բ, Երևան, 1976, էջ 1473:

չի թարգմանել այս կամ այն փիլիսոփայի «ուսմունք» կոչված հատվածները, 2. Որպես կանոն չի թարգմանել ասույթներին հաջորդող բարոյախոսական ամփոփումները և բացատրությունները, 3. Կատարել է կրճատումներ՝ պահպանելով բնագրի հաջորդականությունը: Ջաքարիան իր թարգմանության մեջ ղեկավարվել է որոշակի սկզբունքով՝ երկը իրոք համապատասխանեցնելով «կարճատու բանքերի» պահանջին և ցուցաբերելով բարձր գրական ճաշակ: Ընտրված ասույթներն ու առակներն այնքան խոսուն են և այնքան լեցուն բարոյախոսական իմաստով, որ նրանց կցված խրատաբանական մեկնություններն արդեն թվում են անտեղի և ավելորդ: Ծատ ասացվածքներ և զրույցներ համահունչ են մաս մեր ժամանակներին և կարծես հասցեագրված են հենց մեզ: Թեկուզ այս զրույցը. «Երբ մնա [Տիբերիոսին] քաղաքացի իշխանք ասեին, զի այլ ևս մեծ հարկս դիցե ի վերա աշխարհին, ոչ էտ թոյլ մոցա ինչ ասել, այլ այնպես պատասխանեալ, թե բարի հովուի վայել է զբուրդն առնուլ ոչխարաց և ոչ զմորթն քերթել»:

«Նորագոյն ծաղկին»²¹, որքան մեզ հայտնի է, ոչ ոք չի անդրադարձել: Գրքի անվանաթերթի հայերեն խորագրից հետո տպված է նրա լատիներեն անվանումը՝ «Flos virtutum»: Թարգմանության աղբյուրի մասին այլ տեղեկություններ չկան. Եվ դա այն պարզ պատճառով, որ խոսքը մի երկի մասին է, որը շատ մեծ ճանաչում էր գտել կաթոլիկ բարոյախոսական գրականության մեջ: «Flos virtutum»-ը իրենից ներկայացնում է ասույթների և նրանց կցված «exemplum»-ների, օրինակների, բարոյախոսական զրույցների ժողովածու: Այն ստեղծվել է հյուսիսային Իտալիայում, ըստ երևույթին՝ վենետիկում: Պահպանվել են այդ երկի XIV դ. իտալերեն ձեռագրեր (Բոլոնիայից), որոնց խորագիրն է «Fiori di virti»: Գրքի կազմողներն են Կերուբինո դա Սպոլետոն, Զիովանի Անտոնիոնի և Տոմազեո Լեոնին: Այն պատկանում է հնագույն իտալական հրատարակությունների թվին: Մինչև 1500 թ. հայտնի են եղել այդ գրքի 26 հրատարակություններ: Ժողովածուն ունեցել է երկու խմբագրություն. մեկը պարունակում է 35 գլուխ, երկրորդը՝ 41: Համառոտ խմբագրությունը տարածված է եղել Արևելքում, որի վկայությունն են նոր հունարեն, ռուսերեն և ումիներեն թարգմանությունները: Հայերեն թարգմանության համար հիմք է ծառայել Արևմուտքում տարածված և 41 գլուխ պարունակող ընդարձակ խմբագրությունը:

«Նորագոյն ծաղիկը» ամբողջությամբ կազմված է հեթանոս ու քրիստոնյա հեղինակների ասույթներից: Այն իր կառուցվածքով և մտահղացմամբ տարբերվում է արևելա-հունական ժողովածուներից և ունի թեմատիկ կառուցվածք: Այստեղ հետևողականորեն կիրառված է անտիթեզի սկզբունքը, ըստ որի յուրաքանչյուր երկու գլուխ երկու հակադիր թեմաներ են. ուրախություն-տրամություն, խաղաղություն-բարկություն, ողորմություն-խստասրտություն և այլն:

Ամենամեծ տեղը ասույթների հեղինակների շարքում գրավում են Սողոմոնը, Պղատոնը, Սենեկան, Արիստոտելը, Սոկրատը, Օգոստինոսը, Թովմա Աքվինացին, ապա նրանց հաջորդում են Թուլիոսը, Օվիդիոսը, Մակրոբիոսը, Իսիդորասը, Կատոնը, Բեռնարդոսը, Աղեքսանդրոսը, Գալիադորասը, Վարոնը, Հերոնիմոսը, Դիոգենեսը, Պյութագորասը, Եզովպոսը և այլք:

²¹ Տե՛ս «Նորագոյն ծաղիկ գործնանց», թարգմանեցեալ ի Յովհաննիսէ վարդապետէ Կոստանդնուպօլսեցոյ, ի գուարճութիւն հայկազունեաց յամի... 1671... ի Հոռն:

«Նորագոյն ծաղիկ»-ի մասնակցի մատուցման եղանակն այլ է: «Ծաղիկ»-ը ընդգրկում է քրիստոնեական, աստվածաշնչային պատվիրանների մոտ թեմաները: Յուրաքանչյուր գլուխ, որպես կանոն, սկսվում է համապատասխան թեմային վերաբերող քրիստոնեական բարոյախոսության դրույթների պարզաբանությամբ: Որպես մեծագույն հեղինակություններ վկայակոչվում են Արևմուտքի ճանաչված հեղինակները և աստվածաբանները՝ Օգոստին, Թովմա Աքվինացի, մարգարեներ, առաքյալներ: Սակայն նրանց դրույթները ամփոփում են մի շարք հունական կամ հռոմեական իմաստասերների, պատմիչների, բանաստեղծների ասույթներով: Յուրաքանչյուր գլուխ պարտադիր ավարտվում է նշված դաստիարակչության հեղինակների կողմից գրույթներով՝ վերցված կա՛մ միջնադարյան համադրական առակներից, կա՛մ գրույթներից, ժողովածուներից: Այդ աղբյուրների շարքում են Եզովպոսը, Հնագույն պատմությունը, Աստվածաշունչը, Հարանց վարքը, Գիրք մոլութեանը, Գործք հոռմայեցվոցը, հիշատակվում է նաև պարզապես պատմությունը: Դրանց մեջ ամենամեծ տեղը գրավում են «Գործք հոռմայեցվոցի» գրույթները:

Ծատ հավանական է, որ որոշ գրույթներ, որոնց սկսվածքներում նշված են այլ աղբյուրներ, նույնպես քաղված լինեն «Գործք» կամ «Պատմություն հոռմայեցվոց»-ից: Այն, ամենայն հավանականությամբ, ստեղծվել է XIII դարում Անգլիայում, ըստ մասնագետների, Աստվածաշնչից, Բարոյախոսից և «Հազար ու մեկ գիշերից» հետո եղել է Եվրոպայի ամենամեծ ճանաչում գտած գրույթների ժողովածուն: Աշխարհիկ բնույթի այդ միջնադարյան ժողովածուում ամփոփված են առակներ, նորավեպեր, անեկդոտներ և ամբողջ վեպեր, որոնք ծագում են արևելյան, անտիկ և միջնադարյան եվրոպական գրականություններից: Ժողովածուն չի թարգմանվել հայերեն, սակայն նրա բազմաթիվ գրույթներ ուղղակիորեն կամ միջնորդաբար այլ ժողովածուների կազմում մտնել են հայ մատենագրություն XIV-XVIII դարերի ընթացքում:

«Նորագոյն ծաղիկ» թարգմանությամբ հայ մատենագրությունը հարստացավ հին իմաստասերների մինչ այդ անծանոթ արևմտա-լատինական խմբի ժողովածուով: Նրա արժեքը հայ մատենագրության համար հատկապես մեծանում է եվրոպական միջնադարյան ժողովածուներից քաղված գրույթների առկայությամբ, որով հայ մատենագրություն է ներմուծվում միջնադարյան Եվրոպայում շրջանառության մեջ եղած գրույթների մի մեծ խումբ: Ժամանակին Ն. Մառը նկատել է, որ արևմտաեվրոպական հեքիաթները, իմա՝ գրույթները, անեկդոտները, առակները և փոքրածավալ արձակի այլ գրական ժանրերի մոտերները, «որոշակի ազդեցություն են ունեցել մեր ժողովածուների վրա» և բազմիցս նշել է «բարոյախոսական և հետաքրքրաշարժ ժողովածուների ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը»²²: Ահա մասնաւոր տեսակետից ասույթների ժողովածուների ուսումնասիրությունը պետք է լինի մասնաւոր հարցերով զբաղվողների ուշադրության կենտրոնում:

²² Ն. Մառ, Ժողովածուք առակաց վարդանայ, մասն Ա, Պետերբուրգ, 1894, էջ 267: